

Contents

01 Introduksjon	5
Velkommen til Plantebok for Andørja	5
Klima og vekstforhold	5
Hva kan vi dyrke?	5
Bokens oppbygging	5
Filosofi og tilnærming	6
Hvordan bruke denne boken	6
02 Klima og vær	7
Maritim klimasone	7
Hardførhetssone	7
Vekstsesong	7
Månedlig klima	7
Utfordringer og muligheter	8
Klimatilpasning i praksis	9
Klimaendringer	9
03 Jord og pH	9
Jordtyper på Andørja	9
Oppbygging av god hagejord	10
pH-verdier og kalkingsbehov	10
Kompostering	11
Gjødsling og næringsbehov	12
Jordstruktur og arbeid	12
Jordanalyse og overvåking	13
04 Wind og salt – beskyttelse av hagen	13
Windforhold på Andørja	13
Saltskader	14
Vindskjerm – typer og strategier	14
Mikroklima – utnytte og skape	15
Plantevalg tilpasset vindekspesialisering	16
Praktiske tips for vindreduksjon	16
Saltskjermings-strategi	16
05 Hagedesign og systemer	16
06 Årshjul og kalender	16
06b Årshjul – grafisk oversikt over klargjøring og høsting	17
Hvordan lese årshjulet	17
Grafisk kalender (SVG)	17
07 Gode tips	17

08 Vann og næring	17
09 Integrert plantevern (IPM)	17
10 Høsting, lagring, fermentering	17
11 Oppskrifter	17
20 Trær og busker	19
23 Case-studier	19
24 Kart og mikroklima	19
25 Vedlegg A: Klimavurdering	19
26 Vedlegg B: Månedsmatrise	19
27 Vedlegg C: Frøkilder	19
27b Vedlegg D: Lover og regler	19
27c Vedlegg E: Utstyr	19
28 Ordliste	19
29 Register	19
Gulrot	20
Rødbete	20
Grønnkål	20
Potet (<i>Solanum tuberosum</i>) – rotvekst	20
Dyrking på Andørja (Igeland)	20
Sorter	20
Skadedyr og sykdom	20
Høsting og etterbruk	21
Økologi og samplanting	21
Illustrasjoner	21
Kinakål (<i>Brassica rapa</i> ssp. <i>pekinensis</i>) – bladkål	21
Dyrking på Andørja (Igeland)	21
Sorter	21
Skadedyr/sykdom	21
Høsting	21
Hvitløk	22

Bygg (<i>Hordeum vulgare</i>) – korn	22
Dyrking på Andørja (Igeland)	22
Sorter	22
Høsting/bruk	22
Bokhvete (<i>Fagopyrum esculentum</i>) – pseudokorn	22
Dyrking på Andørja (Igeland)	22
Høsting/bruk	22
Vårløk/Pipeløk (<i>Allium fistulosum</i>) – løkvekst	23
Dyrking på Andørja (Igeland)	23
Skadedyr/sykdom	23
Høsting	23
Ruccola (<i>Eruca sativa</i>) – bladgrønnsak	23
Dyrking på Andørja (Igeland)	23
Sorter	23
Høsting	23
Dill	24
Oregano	24
Mynte (<i>Mentha spp.</i>) – urt	24
Dyrking på Andørja (Igeland)	24
Sorter	24
Skadedyr/sykdom	24
Høsting	24
Sitronmelisse (<i>Melissa officinalis</i>) – urt	24
Dyrking på Andørja (Igeland)	25
Skadedyr/sykdom	25
Høsting	25
Karve (<i>Carum carvi</i>) – urt	25
Dyrking på Andørja (Igeland)	25
Skadedyr/sykdom	25
Kvann	25
Rips (<i>Ribes rubrum</i>) – bærbusk	25
Dyrking på Andørja (Igeland)	26
Sorter	26
Skadedyr/sykdom	26
Høsting og bruk	26
Tindved (<i>Hippophae rhamnoides</i>) – bær/skjerm	26

Dyrking på Andørja (Igeland)	26
Skadedyr/sykdom	26
Høsting/bruk	26
Hageblåbær (<i>Vaccinium corymbosum</i>) – bær	26
Dyrking på Andørja (Igeland)	27
Sorter	27
Skadedyr/sykdom	27
Høsting	27
Tyttebær (<i>Vaccinium vitis-idaea</i>) – bær	27
Dyrking på Andørja (Igeland)	27
Sorter	27
Skadedyr/sykdom	28
Høsting/bruk	28
Søtmispel/Amelanchier (<i>Amelanchier</i> spp.) – bær/hekk	28
Dyrking på Andørja (Igeland)	28
Skadedyr/sykdom	28
Høsting/bruk	28
Einer (<i>Juniperus communis</i>) – krydder/nytte	28
Dyrking på Andørja (Igeland)	28
Bruk og forsiktighet	29
Høsting	29
Rogn (<i>Sorbus aucuparia</i>) – frukt til gelé/nytte	29
Dyrking på Andørja (Igeland)	29
Høsting/bruk	29
Løpstikke/Lovage (<i>Levisticum officinale</i>) – urt	29
Dyrking på Andørja (Igeland)	29
Skadedyr/sykdom	29
Høsting	30
Blomsterkarse/Nasturtium (<i>Tropaeolum majus</i>) – blomster/blad (ettårig)	30
Dyrking på Andørja (Igeland)	30
Skadedyr/sykdom	30
Høsting/bruk	30

title: "Plantebok for Andørja (Igeland-området)" author: "rubach89-cmd" language: "nb" toc: true

01 Introduksjon

Velkommen til Plantebok for Andørja

Andørja er en øy i Ibestad kommune i Troms og Finnmark, med et maritimt klima preget av milde vintre og kjølige somre. Igeland-området ligger på østsiden av øya, eksponert for nordøstlige vinder fra Vågsfjorden, men beskyttet av fjellene Steintinden (1088 moh) og Store Kvasstinden (931 moh) som skaper varierte mikroklimasonar.

Dette er en praktisk hagebok for deg som vil dyrke mat i nordnorsk kystklima. Boken bygger på erfaring fra Igeland-området, men prinsippene kan tilpasses andre steder i kystsonen fra Nordland til Troms.

Klima og vekstforhold

Hardførhetssone: H7 (vintersone), noen områder H6

Vekstsesong: Ca. 140-160 døgn (mai–september)

Middeltemp. juli: 12-14°C

Årlig nedbør: 900-1200 mm

Solskinstimer (juni): 18-20 timer dagslys

Kystklimaet gir utfordringer og muligheter: - **Milde vintre** gjør at flerårige planter overlever bedre enn i innlandet - **Kjølige somre** krever sorter tilpasset kort sesong - **Høy luftfuktighet** øker risiko for soppsykdommer - **Vindekspionering** krever beskyttelse og robuste sorter - **Lang dagslengde** stimulerer vekst hos mange planter

Hva kan vi dyrke?

Med riktig sortvalg, beskyttelse og teknikk kan vi dyrke et overraskende bredt spekter:

Rotgrønnsaker: Gulrot, rødbete, kålrot, nepe, pastinakk (vokser utmerket)

Kål: Grønnkål, hodekål, brokkoli, blomkål (hardføre sorter)

Løk: Hvitløk, vårløk, purre, sjalottløk, gressløk

Potet: Tidlige og middels tidlige sorter

Belgvekster: Erter, bønner (med beskyttelse)

Urter: Dill, persille, timian, oregano, mynte, sitronmelisse

Bær: Bringebær, solbær, rips, stikkelsbær, haskap, tyttebær, blåbær

Frukt: Plomme, rogn, tindved, søtmispel (klimatilpassede arter)

Korn: Bygg, havre, bokhvete (dekkavlinger og grønngjødsel)

Bokens oppbygging

Boken er delt i tre hoveddeler:

Del 1: Grunnleggende prinsipper (kap. 1-12)

- Klima, jord, vind og salt
- Hagedesign og systemer (høye bed, lavtunneler)
- Årshjul og tidsplanlegging
- Vanning, gjødsling og plantevern
- Høsting, lagring og konservering

Del 2: Plantemonografier (75 arter)

Detaljerte dyrkingsveiledninger for hver plante, tilpasset lokale forhold:
- Sortsvalg for kort sesong - Optimale dyrkingsteknikker - Skadedyr og sykdommer - Høsting og bruk

Del 3: Vedlegg og referanser

- Frøkilder og leverandører
- Lover og regler
- Utstyr og materialer
- Ordliste og register

Filosofi og tilnærming

Denne boken bygger på prinsippene om:

Klimatilpasning: Velge arter og sorter som trives i vårt klima fremfor å kjempe mot naturen

Økologisk dyrking: Bygge fruktbar jord, støtte naturlige nyttedyr, unngå syntetiske sprøytemidler

Lokal tilpasning: Finne mikroklimaet i din hage, eksperimentere og lære av egne erfaringer

Resiliens: Dyrke mangfold, både arter og sorter, for å spre risiko

Matglede: Dyrke smakfulle, næringsrike grønnsaker og bær for egen husholdning

Hvordan bruke denne boken

Start med å lese kapittel 2-6 for å forstå grunnprinsippene. Bruk årshjulet (kap. 6) som guide gjennom sesongen. Slå opp i plantemonografiene når du planlegger hva du skal dyrke.

Husk at dyrking er en læringsprosess. Hver sesong gir ny innsikt. Hold journal over hva som fungerer i din hage, tilpass rådene til dine forhold, og del erfaringer med andre hageihuber.

Velkommen til hagelivet på Andørja!

Denne planteboken er laget som et praktisk verktøy for matdyrkning på Andørja og lignende kystområder i Nord-Norge. All informasjon er basert på anerkjente dyrkingsprinsipper tilpasset lokale klimaforhold.

02 Klima og vær

Maritim klimasone

Andørja ligger i den nordnorske kystsonen med et uttalt maritimt klima. Dette betyr:

- **Mild vinter:** Sjeldent under -10°C, sjeldent snø som blir liggende lenge
- **Kjølig sommer:** Varmeste måned (juli) 12-14°C i middel
- **Små temperatursvingninger:** Havet utjevner døgnvariasjoner
- **Høy luftfuktighet:** 70-85% relativ fuktighet året rundt
- **Mye nedbør:** 900-1200 mm, jevnt fordelt over året
- **Vindfullt:** Spesielt høst og vinter, ofte nordvestlig retning

Hardførhetssone

Igeland-området ligger i **hardførhetssone H7**, noen beskyttede steder H6. Dette tilsvarer: - Laveste minimumstemperatur: -12°C til -18°C - Flerårige planter som overlever: De fleste urter, bærbusker, enkelte frukttrær

For sammenligning: - **H5 (sørlige innland):** -23°C til -29°C

- **H6 (lavlandet Østland/Trøndelag):** -18°C til -23°C

- **H7 (kyst Nord-Norge):** -12°C til -18°C

- **H8 (ytterste kyst):** -6°C til -12°C

Vekstsesong

Frostfri periode: Ca. 140-160 døgn (varierer 10-20 dager fra år til år)

Siste vårfrost: Vanligvis 15-25. mai

Første høstfrost: Vanligvis 25. september - 10. oktober

Vekstsesongens lengde: Begrenset av temperatur mer enn frost

Temperatursum og vekst

Plantevekst avhenger av akkumulert varme (temperatursum over 5°C): -

Andørja får ca. 900-1100 døgngrader per sesong - Tidlige sorter krever 800-1000 døgngrader - Middels tidlige 1000-1200 døgngrader - Seine sorter 1200+ døgngrader (vanskelig å få modnet)

Månedlig klima

Vinter (desember-februar)

- **Temperatur:** 0 til -5°C, perioder både milder og kaldere

- **Nedbør:** 80-100 mm/mnd, som regn eller våt snø
- **Dagslengde (jan):** 3-5 timer i sør, mørketid nord for polarsirkelen
- **Vindforhold:** Sterk vind, spesielt ved lavtrykk fra vest

Hagearbeid: Planlegging, frøbestilling, sjekk lagrede grønnsaker

Vår (mars-mai)

- **Mars:** Fortsatt vinter, men økende dagslengde gir kraft
- **April:** Jorda våkner, 4-8°C, snø smelter
- **Mai:** Våren kommer, 8-12°C, 20 timer dagslys

Hagearbeid:

- Mars: Så i vindu (tomat, paprika, purre) - April: Forbered bed, så kalde grønnsaker under duk (salat, spinat, erter) - Mai: Sette ut planter, så hovedkulturer (gulrot, kål, bønner etter 20. mai)

Sommer (juni-august)

- **Juni:** 10-14°C, opp til 20°C i sol, 20-22 timer dagslys
- **Juli:** Varmeste måned, 12-15°C, kan nå 20-25°C
- **August:** Fortsatt god vekst, 11-14°C

Hagearbeid:

- Vanning i tørre perioder - Luking og tynning - Første høsting (reddiker, salat, nypotet fra slutten juni) - Planlegging av høstdyrking

Høst (september-november)

- **September:** 9-12°C, høstfarge, økende regn
- **Oktober:** 5-8°C, første frost, «ruska» i fjellet
- **November:** 1-4°C, vinter nærmer seg

Hagearbeid:

- September: Høste hovedavlinger (potet, kålrot, hodekål) - Oktober: Tøm bed, forberede til neste år, plante hvitløk - November: Rydde, kompostere, lagre redskap

Utfordringer og muligheter

Utfordringer

1. **Kort og kjølig sesong:** Krever tidlige sorter, forspiring, beskyttelse
2. **Høy luftfuktighet:** Økt sopppress (tørråte, meldugg, bladskimmel)
3. **Vind:** Mekanisk skade, uttørking, saltuskader
4. **Variabelt vær:** Store variasjoner mellom år

Muligheter

1. **Milde vintre:** Mange flerårige planter overlever uten problemer
2. **Lang dagslengde:** Stimulerer rask vekst hos mange arter
3. **Få ekstreme tørkeperioder:** Mindre vanningsbehov enn innlandet
4. **Naturlig skadedyrkontroll:** Få overvintrende skadedyr på grunn av vind og fuktighet

Klimatilpasning i praksis

Velg riktige sorter: - Tidlige og middels tidlige sorter - Kjøltolerante arter - Resistente mot soppsykdommer

Bruk dyrkingshjelpeidler: - Fiberduk og plasttunnel for å øke temperatur og beskytte mot vind - Høye bed for bedre drenering og raskere oppvarming om våren - Vindskjerming for å skape gunstigere mikroklima

Tilpass dyrkingsmetoder: - Start tidlig innendørs - Hypp tilleggsvarme i veksthus/lavtunnel - God luftsirkulasjon for å unngå soppsykdommer - Plant tett for gjensidig vindskjerm, men ikke så tett at lufta ikke sirkulerer

Klimaendringer

De siste 20 årene har vist trender: - **Senere vårfrost:** 5-10 dager senere enn på 1990-tallet - **Varmere somre:** Økt temperatursum gir mulighet for nye sorter - **Mer intens nedbør:** Bedre drenering blir viktigere - **Mildere vinter:** Bedre overvintringsmuligheter for flerårige

Kilder: Meteorologisk institutt (seklima.met.no), NIBIO hardførhetskart, lokale værstasjoner

03 Jord og pH

Jordtyper på Andørja

Kystnære områder som Andørja har typisk:

Grunnfjellsjord (tynnslitt, sur)

- **pH:** 4,5-5,5 (sur)
- **Tekstur:** Sandjord med mye stein
- **Drenering:** God, kan være for god (tørker ut)
- **Næringsinnhold:** Lavt, må bygges opp
- **Typisk for:** Skrinne moer, grunnlendt mark

Marine avsetninger (leire/silt)

- **pH:** 6,0-7,0 (nøytral til svakt sur)

- **Tekstur:** Leire eller siltig jord
- **Drenering:** Dårlig, kan bli gjørmete
- **Næringsinnhold:** Middels til høyt
- **Typisk for:** Lavtliggende strandområder

Torvjord (myr, våtmark)

- **pH:** 3,5-4,5 (svært sur)
- **Tekstur:** Organisk, lett
- **Drenering:** Må dreneres før dyrking
- **Næringsinnhold:** Lavt, spesielt nitrogen
- **Typisk for:** Tidligere myrområder

Oppbygging av god hagejord

Mål: Luftig, moldrik, næringsrik jord med pH 6,0-7,0

Hva god hagejord består av

- **50% mineraler** (sand, silt, leire)
- **25% luft** (viktig for røtter)
- **20% vann** (holde fuktighet, men ikke vannmettet)
- **5% organisk materiale** (kompost, husdyrgjødsel, planterester)

Forbedring av ulike jordtyper

Sandjord (for lett): - Tilsett mye kompost eller veldekompostert husdyrgjødsel (5-10 L/m²) - Legg på lag av gress- eller bladavfall - Bruk dekkevekster (belgvekster, havre) - Dekk bedet mellom kulturer for å hindre utvasking

Leirejord (for tung): - Tilsett grovere materiale (sand, perlite, vermiculitt) - Bland inn kompost for å løfte strukturen - Unngå å bearbeide når den er våt - Bruk høye bed for bedre drenering

Torvjord (sur, næringfattig): - Kalkning for å heve pH - Tilsett mineralsk jord og kompost - Legg drenering ved behov - Vent 1-2 år før full dyrking

pH-verdier og kalkingsbehov

Hva er pH?

pH måler surhetsgrad (1=svært surt, 14=svært basisk, 7=nøytralt)

Optimal pH for grønnsaker: 6,0-7,0

De fleste vokser best ved: pH 6,5

pH-krav for ulike planter

Lav pH (5,5-6,0): - Potet, bær (tyttebær, blåbær)

Middels pH (6,0-6,5): - De fleste grønnsaker (gulrot, tomat, agurk) - Urter

Høy pH (6,5-7,5): - Kål, løk, belgvekster (erter, bønner) - Spinat, salat

Måling av pH

- **pH-testsett** (billig, rimelig nøyaktig): 50-150 kr
- **Jordanalyse** (presist, anbefales): Send jordprøve til NIBIO eller privat lab (300-500 kr)
- **Test hvert 2-3 år** eller ved problemer

Kalkning

Når kalke: - pH under 6,0 for de fleste grønnsaker - pH under 5,5 for kål og bønner

Mengde kalk (ved pH 5,5 → 6,5): - Sandjord: 2-3 kg/10 m² - Middels jord: 4-5 kg/10 m² - Leirejord: 5-7 kg/10 m²

Type kalk: - **Hagekalksalpeter** (26% nitrogen + kalsium): Rask effekt, brukes om våren - **Dolomittkalk** (kalsium + magnesium): Brukes høst/vinter

- **Bruk skjellsand:** Lokal ressurs fra havet, langsom virkning

Bruk av kalk: - Spre jevnt utover bedet - Bland ned i jorda - Vent 2-4 uker før planting - Ikke kalk samtidig med gjødsling (binder nitrogen)

Kompostering

Kompost er gull for hagen – omdanner avfall til næringsrik jord.

Hva kompostere?

JA: - Kjøkkenavfall (frukt, grønnsaker, kaffegrutt, teblader) - Hageavfall (gress, løv, ugresss før frøsetting) - Papp og papir (i små mengder)

NEI: - Kjøtt, fisk, meieriprodukter (tiltrekker skadedyr) - Syke planter - Ugress med frø - Hundeog katteavføring

God kompost krever

1. **Riktig blanding:** 50% grønt (nitrogen) + 50% brunt (karbon)
 - Grønt: Gress, kjøkkenavfall, frisk ugress
 - Brunt: Løv, kvister, papp, tørt gress
2. **Lufting:** Snu komposten hver 4-6 uke
3. **Fuktighet:** Fuktig som en oppvridd klut
4. **Temperatur:** Varm kompost (60°C) dreper ugress og sykdommer
5. **Tid:** Ferdig etter 6-12 måneder

Bruk av kompost

- **Ung kompost (3-6 mnd):** Som toppd ekke mellom kulturer
- **Moden kompost (12+ mnd):** Bland 3-5 L/m² i bedet før planting
- **Kompostte:** Vann kompost 1:10, bruk som gjødsel

Gjødsling og næringsbehov

Hovedmæringsstoffer (NPK)

Nitrogen (N): - **Funksjon:** Bladproduksjon, grønn vekst - **Mangel:** Gule blad, dårlig vekst - **Kilder:** Kompost, husdyrgjødsel, belgvekster, grønngjødsel

Fosfor (P): - **Funksjon:** Rotvekst, blomstring, fruktutvikling - **Mangel:** Purpurørde blader, dårlig rotvekst - **Kilder:** Beimmel, fjørfelegjødsel, rockfosfat

Kalium (K): - **Funksjon:** Sykdomsresistens, frukt- og blomst kvalitet - **Mangel:** Gule bladkanter, dårlig smak - **Kilder:** Kompost, treaskelle, tang

Mikronæringsstoffer

- **Kalsium (Ca):** Fra kalk, viktig for cellestruktur
- **Magnesium (Mg):** Fra dolomitt kalk, viktig for klorofyll
- **Jern, mangan, sink:** Vanligvis tilstrekkelig i jorda

Praktisk gjødsling

Før planting: - Bland 3-5 L godt modnet kompost per m² - Alternativt: Pelletert hønsemøkk 100-150 g/m²

Under vekst: - Brenneslegelut (1:10) hver 2. uke for bladgrønnsaker - Kompostte (1:10) annenhver uke - Økologisk grønnsaksgjødsel etter emballasje

Etter høsting: - Så belgvekster eller senrepssalat som grønngjødsel - Dekk med kompost/løv over vinteren

Jordstruktur og arbeid

Jordarbeiding

På våren: - Vent til jorda er «grynete» (ikke klisset) - Løsne forsiktig med grep eller kultivator - Unngå å trampe på bed

Om høsten: - Fjern planterester - Så grønngjødsel eller dekk med kompost/løv - La bed ligge «grovtt» over vinteren (frosten gjør jobben)

Høye bed (anbefales!)

Fordeler: - Bedre drenering - Raskere oppvarming om våren - Enklere å vedlikeholde god jordstruktur - Mindre bøyning

Bygging: - Bredde: 100-120 cm (rekker over fra begge sider) - Høyde: 20-40 cm - Lag permanent bed av trevirke, stein eller bare jordhauger

Jordanalyse og overvåking

Anbefalt analyse hvert 3. år: - pH - Hovednæringsstoffer (N, P, K) - Kalsium og magnesium - Organisk materiale - Eventuelt: tungmetaller (ved gammel tomt)

Send til: NIBIO Jord- og miljøanalyser, Ås (www.nibio.no/tjenester/jordanalyse)

En sunn, levende jord er grunnlaget for suksessfulle avlinger. Invester tid i å bygge god jord – det lønner seg mange år framover.

04 Vind og salt – beskyttelse av hagen

Vindforhold på Andørja

Andørja ligger eksponert i Vågsfjorden og utsettes for kraftig vind, spesielt fra nord og vest. Vindeksponering er en av de største utfordringene for hagedyrking i kystområder.

Vindstyrke og effekter

Typisk vindstyrke: - Sommer (juni-august): 2-6 m/s (lett til moderat bris) - Vår/høst: 5-10 m/s (frisk til liten kuling) - Vinter: 10-20 m/s (kuling til sterk kuling), periodevis storm

Effekter på plantene: 1. **Mekanisk skade:** Blader rives av, stengler knekker
2. **Uttørking:** Vinden øker fordampningen fra blader 3. **Avkjøling:** Vindkjøling senker effektiv temperatur 4. **Saltskader:** Ved kraftig pålandsvind fra havet 5. **Redusert pollinering:** Insekter flyr dårlig i sterkt vind

Vindeksponering i ulike retninger

Nordvest (dominerende): - Kraftigst vind, spesielt vinter/vår - Kjølig, kan medføre saltskader - Krever solid beskyttelse

Nordøst: - Kald vind fra innlandet vinterstid - Mindre saltpåvirkning - Moderat beskyttelsesbehov

Sørvest: - Mild, fuktig vind - Positiv for plantevekst - Mindre beskyttelse nødvendig

Sørøst (beskyttet): - Varmeste retning, ly fra fjell - Minst vind, best vekstzone - Ideelt for varmeelskende planter

Saltskader

Hvordan salt påvirker planter

Sjøsalt i luften kan:

- **Osmotisk stress:** Trekke vann ut av cellene
- **Ionetoksisitet:** For mye natrium og klor skader celler
- **Nekrose:** Døde bladkanter og -spisser
- **Hemmet vekst:** Mindre avling, dårligere kvalitet

Symptomer på saltskade:

- Brune bladkanter og -spisser
- Gulning av eldre blader
- Hemmet vekst og krusete blader
- Dårlig frukt-/knollutvikling

Salttålelige planter

Svært tolerante:

- Strandrug, strandkveke (grunnlag for beskyttelse)

Moderat tolerante:

- Hodekål, grønnkål, bladbete
- Reddik, reddiker
- Urter: timian, rosmarin

Følsomme (må beskyttes):

- Bønner, erter
- Tomat, paprika, agurk
- Bær: bringebær, solbær

Vindskjerm – typer og strategier

1. Levende hekker

Fordeler:

- Permanent beskyttelse
- Reduserer vind med 30-60% på lesiden
- Tilbyr habitat for nyttedyr
- Vakker og naturlig

Ulempes:

- Tar tid å etablere (3-5 år)
- Konkurrerer om næring og vann
- Krever plass (1-2 m)

Anbefalte arter for Andørja (H7):

Bartrær:

- **Einer** (*Juniperus communis*): Hardfør, lav, god vindmotstand
- **Barlind** (*Taxus baccata*): Tett, langsom vekst, giftig
- **Granebusk** (*Picea abies* lav sort): Kompakt, lett å forme

Løvtrær:

- **Rogn** (*Sorbus aucuparia*): Raskvoksende, attraktiv
- **Bjørk** (*Betula*): Lett, luftig vindskjerm
- **Pil** (*Salix*): Svært raskvoksende, tåler beskjæring

Busker:

- **Geitved** (*Rhamnus frangula*): Hardfør, tett
- **Tyttebær/blåbær:** Lav hekk, spiselige bær
- **Rosa rugosa (rynkerose):** Tett, blomstrende, salt-tolerant

Planteavstand: 40-100 cm avhengig av art

Høyde: 1,5-3 m for optimal beskyttelse

2. Fysiske vindskjermer

Gjerder og nettingduk:

- **Fordeler:** Rask effekt, kontrollert plassering
- **Materialer:** Plastduk, trelameller, bambus, pil

Vinduskjermnet: - Spesialduk med små hull (30-50% permeabilitet) - Grønn eller svart farge - Festes til stolper hver 2-3 m - Varer 5-10 år

Trebaserete skjermer: - Bruk 10x20 cm bord med 2-4 cm mellomrom - Vanrett eller loddrett orientering - Behandle med miljøvennlig trebeskyttelse

3. Sesongbaserte løsninger

Fiberduk og plasttunnel: - Både vindskjerm OG sesongforlengelse - Settes opp vår, fjernes høst - Beskytter sensitive planter (agurk, bønner)

Midlertidige skjermer: - Høyballer rundt hagebed - Paller eller trekasser - Flyttbare skjermer på hjul

4. Strategi for vindskjerming

Flerlags-system (anbefales): 1. Ytterste lag (10-20 m fra hage): Høy hekk eller trær (3-5 m) 2. Midtlag (5-10 m fra hage): Middelhøy hekk eller busker (1,5-2,5 m) 3. Indre lag (rett ved bed): Lavvoksende planter eller fiberduk (0,5-1 m)

Effekt: Reduserer vindstyrke med 60-80% i beskyttet sone

Mikroklima – utnytte og skape

Naturlige ly-soner

Husvegg (sør/sørvest): - Varmest mikroklima - Lagrer varme, reflekterer lys - Ideelt for: tomat, paprika, urter

Steingård eller steinmur: - Absorberer varme om dagen, avgir om natten - Godt drenert - Ideelt for: middelhavsurter, stengende planter

I ly av fjell eller skog: - Beskyttet mot nord- og nordvestvind - Ideelt for: høye kulturer (kål, mais)

Skape gunstige mikroklimaer

Høye bed ved sør-/sørvest-vegg: - 20-40 cm høye bed - Mørk jord (oppvarmes raskere) - Muloplast eller svart fiberduk - +2-5°C varmere enn omkringliggende

Kuldegroper unngås: - Kalduft samles i lavninger - Unngå helt flate områder uten drenering - Planter kuldsensitive planter høyere i terrenget

Plasttunnel/veksthus: - Øker temperatur 5-15°C - Forlenger sesong 4-8 uker - Beskyttelse mot vind og regn

Plantevalg tilpasset vindeksponering

For vindeksponerte områder

Lavvoksende (under 50 cm): - Salat, spinat, bladbete - Jordbær - Urter: timian, gressløk - Rødbete, kålrot (rotsystemer)

Kompakte sorter: - Buskerter og buskbønner (ikke stavbønner) - Kompakt brokkoli og blomkål - Lavvoksende tomater (Tumbler, Tiny Tim)

Hardføre arter: - Kål (alle typer) - Løk (hvitløk, vårløk, purre) - Rotgrønnsaker (gulrot, pastinakk)

For beskyttede områder

Høyvoksende (over 1 m): - Stavtomat, stavbønner, erter på stang - Mais - Høye solsikker

Ømtålige arter: - Agurk, squash - Paprika, chili - Aubergine

Praktiske tips for vindredusjon

1. **Plant tett:** Planter beskytter hverandre
2. **Støtt opp:** Bruk staker/bur for høye planter
3. **Hyp:** Gi ekstra jordstøtte rundt roten
4. **Vann godt:** Wind øker fordamping, vann oftere
5. **Fiberduk:** Beskytter unge planter første ukene
6. **Beskjæring:** Fjern ytre kvist på busker for å redusere vindfang

Saltskjermings-strategi

Akutttiltak ved saltskade: 1. Spyl blader med ferskvann etter storm 2. Vann rikelig (salt vaskes ut av jorda) 3. Fjern skadde blad (dør uansett) 4. Gjødsle lett for å stimulere ny vekst

Forebygging: 1. Plant saltstående hekker ytterst 2. Unngå åpne bed mot havet 3. Bruk muldplast/fiberduk som beskyttelse 4. Dyrk ømtålige planter i ly

05 Hagedesign og systemer

Hevede bed, lavtunnel og drivhus.

06 Årshjul og kalender

Oversikt over sesong: forkultivering, såing, utplanting, høsting. Se også grafisk kapittel.

06b Årshjul – grafisk oversikt over klargjøring og høsting

Dette kapitlet gir en rask, visuell oversikt over når du: - Forkultiver (F), sår direkte (S), planter ut (U) og høster (H) for utvalgte nytteplanter i Andørja (H6–H7 kystklima).

Hvordan lese årshjulet

- F = Forkultivering inne
- S = Direkte såing ute
- U = Utplanting (herdede småplanter)
- H = Høsting
- Bruk fiberduk/nett for å flytte sesongen noen uker i begge ender.

Grafisk kalender (SVG)

Illustrasjonen viser månedlige «bånd» for klargjøring og høsting. Denne gir rask beslutningsstøtte i hverdagen.

07 Gode tips

Praktiske råd for robusthet og suksess.

08 Vann og næring

Dryppvanning, mulch og organisk gjødsel.

09 Integrert plantevern (IPM)

Forebygging, skadedyr, nyttedyr og tiltak.

10 Høsting, lagring, fermentering

Metoder og oppbevaring for nordlig kystklima.

11 Oppskrifter

Enkle bruksområder og lokale varianter.

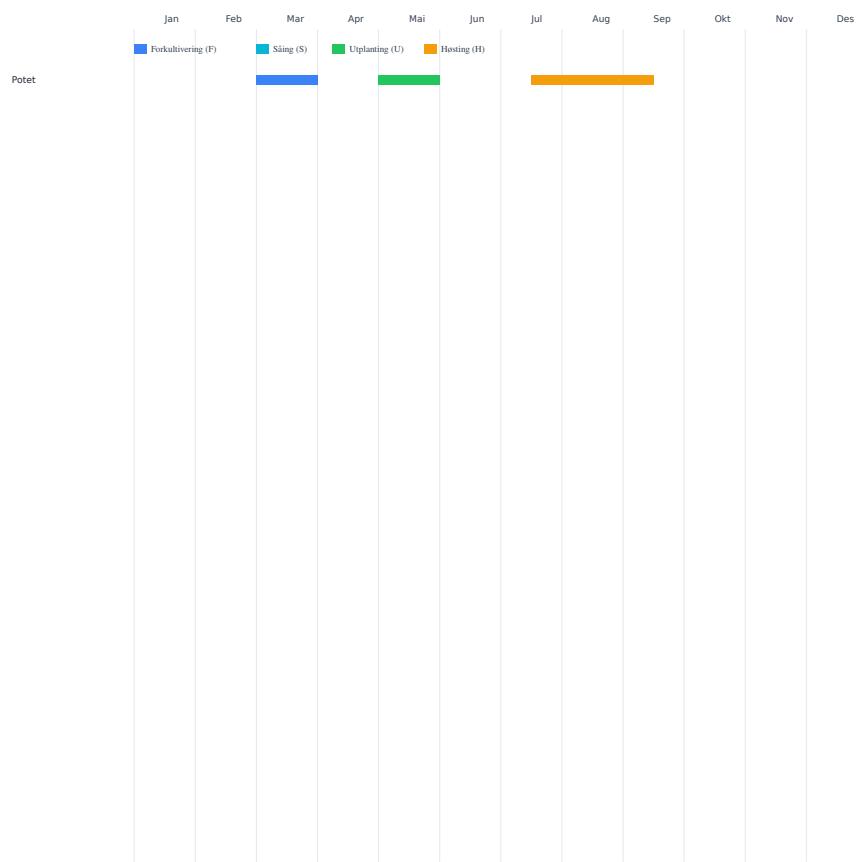

Figure 1: Årshjul Andørja – klargjøring og høsting

20 Trær og busker

Økologiske funksjoner og nytte.

23 Case-studier

Tre hageoppsett for Igeland, med areal og vindforhold.

24 Kart og mikroklima

Plassering etter sol, vind og salt; se også SVG.

25 Vedlegg A: Klimavurdering

Status per plante: ute/med beskyttelse.

26 Vedlegg B: Månedsmatrise

CSV/Markdown-overblikk for klargjøring og høsting.

27 Vedlegg C: Frøkilder

Norske og nordlige leverandører.

27b Vedlegg D: Lover og regler

Relevante rammer for dyrking, innsamling og mattrøygghet.

27c Vedlegg E: Utstyr

«Nice to have»-liste for drift i kystklima.

28 Ordliste

Forklaringer på begreper brukt i boka.

29 Register

Stikkordsregister (genereres senere).

Gulrot

- S: mai–juni
- H: august–oktober

Rødbete

- S: mai–juni
- H: august–oktober

Grønnkål

- S: april–mai
- U: mai–juni
- H: september–mars (overvintrer ofte med beskyttelse)

Potet (*Solanum tuberosum*) – rotvekst

- Hardførhet: Svært egnet i kjølig klima; velg tidlige–middels tidlige sorter
- Vekstform: Ettårig knollvekst
- Bruk: Kok, stek, mos, bakst; gode lagringsegenskaper
- Plassering: Sol; luftige rader for å redusere tørråte; beskytt mot vind

Dyrking på Andørja (Iceland)

- Jord: Dyp, løs og steinfri; moldrik med god drenering. Unngå fersk husdyrgjødsel ved setting.
- Forspiring/etablering: Forspir settepoteter innendørs i april; sett i mai under fiberduk. Hypp jorda for å dekke knoller.
- Vanning og næring: Jevn fukt; unngå våt jord for å hindre råte. Moderat nitrogen, mer kalium for knolldannelse.
- Beskyttelse: Fiberduk gir varme og vindskjerm; god luftsirkulasjon i rader (60–75 cm).

Sorter

- Tidlige: ‘Solist’, ‘Arielle’, ‘Colleen’
- Mot tørråte: ‘Sarpo Mira’, ‘Cara’
- Lagring: ‘Kerrs Pink’, ‘Asterix’
- Små knoller: ‘Amandine’ (kokefast)

Skadedyr og sykdom

- Tørråte (*Phytophthora infestans*): Luftige rader; hypp; fjern syke topper tidlig.

- Skurv: Unngå høy pH og fersk gjødsel; 4-årig rotasjon.
- Bladlus: Fiberduk; nyttedyr via blomsterstriper.

Høsting og etterbruk

- Nypotet: Juni–juli (ved blomstring).
- Lagringspotet: Aug–sept; tørk skallet i skygge før lagring (0–4 °C).

Økologi og samplanting

- Belgvekster forbedrer jord via nitrogenfiksering – effekt merkes primært neste sesong.
- Gode naboer: Ringblomst, dill, oregano.
- Unngå: Tomat (felles sykdom), solsikke (vannkonkurranse).

Illustrasjoner

Hevet bed – snitt Lavtunnel – buer og fiberduk

Kinakål (*Brassica rapa* ssp. *pekinensis*) – bladkål

- Hardførhet: God i kjølig; best som høstavling
- Vekstform: Avlangt hode
- Bruk: Salat, wok, kimchi
- Plassering: Sol; jevn fukt og le

Dyrking på Andørja (Iceland)

- Såing: Juli–august for høst; vårsåing kan bolte.
- Jord: Moldrik; pH 6,5–6,8.
- Beskyttelse: Nett mot kålskadedyr; lavtunnel ved vind.

Sorter

- ‘Michihili’ (avlang)
- ‘Monument’ (kompakt)

Skadedyr/sykdom

- Kålflue/kålsommerfugl: Nett.
- Indre råte ved stress: Hold jevn fukt.

Høsting

- Sept–okt; lagre kort tid kjølig; bruk til kimchi.

Hvitløk

- S: setteløk i september–oktober
- H: juli–august neste år

Bygg (*Hordeum vulgare*) – korn

- Hardførhet: God i kjølig klima med kortsesong-varianter
- Vekstform: Ettårig korn
- Bruk: Grønnkorn, helkorn, hjemmemalt (småskala forsøk)
- Plassering: Sol; vindskjerm for å redusere nedlegging

Dyrking på Andørja (Iceland)

- Såing: Mai når jorda kan bearbeides; 2–3 cm dypt.
- Tetthet: 250–400 frø/m² (avhengig av sort og mål).
- Vind: Plasser i le; bland med lav brem (f.eks. ringblomst) som vindbryter.
- Vanning: Jevn fukt; unngå vannlogging.

Sorter

- Kortsesong: Lokalt tilpassede nordlige byggtyper (sjekk norske frøkilder).
- Nakent bygg (hulløst) kan være enklere for småskala bruk.

Høsting/bruk

- Grønnkorn: Høst tidlig for korn til suppe/grøt.
- Moden: Tørk og rens; småskala maltholding mulig med varsomhet.

Bokhvete (*Fagopyrum esculentum*) – pseudokorn

- Hardførhet: Følsom for frost; dyrkes i varmeste del av sesongen
- Vekstform: Hurtigvekst; blomstrer og setter frø midtsommer
- Bruk: Mel (pannekaker, brød), grønnmasse som dekkevekst
- Plassering: Sol; varm og drenert jord

Dyrking på Andørja (Iceland)

- Såing: Juni–juli når natten er mild; 1–2 cm dypt; bredså.
- Vind: Moderat le; planten er skjør – unngå sterkt vind.
- Bruk som dekkevekst: Kveler ugras; tilfør organisk masse.

Høsting/bruk

- Frø: Høst i slutten av sesongen; forvent moderat avling i nord.

- Mel: Mal i liten kvern; bland med hvete/bygg for brød.

Vårlok/Pipeløk (*Allium fistulosum*) – lokvekst

- Hardførhet: God; flerårig/stauderot med kontinuerlig lokstilker
- Vekstform: Buskete klumper; hul lokstilker
- Bruk: Mild løksmak; rå i salat, garnityr
- Plassering: Sol; drenert jord

Dyrking på Andørja (Igeland)

- Såing: Forkultiver tidlig vår eller så direkte under duk i mai.
- Jord: Moldrik, veldrenert; pH 6,2–6,8.
- Vedlikehold: Del tuer annethvert år for å holde jevn produksjon.

Skadedyr/sykdom

- Løkflue/løkmøll: Fiberduk; rotasjon.

Høsting

- Vår-sommer; klipp fortløpende; kan overvinstre og gi tidlig vårhøst.

Ruccola (*Eruca sativa*) – bladgrønnsak

- Hardførhet: God; foretrekker kjølig
- Vekstform: Ettårig; hurtig
- Bruk: Salater, pizza, pesto
- Plassering: Sol til halvskygge; vår/høst

Dyrking på Andørja (Igeland)

- Såing: April–mai og august; suksessiv hver 2. uke.
- Jord: Lett, jevn fukt.
- Beskyttelse: Duk mot jordlopper.

Sorter

- ‘Rocket’ (vanlig)
- Villruccola (*Diplotaxis*) for mer pepper (dyrkes likt, men tregere).

Høsting

- Klipp blad; høst smått for best smak.

Dill

- S: mai–juli
- H: juni–september

Oregano

- S/U: mai–juni
- H: juli–oktober

Mynte (*Mentha spp.*) – urt

- Hardførhet: God; flerårig med kraftig vekst
- Vekstform: Krypende, sprer seg med jordstengler
- Bruk: Te, dessert, krydder
- Plassering: Sol til halvskygge; fuktig, moldrik jord

Dyrking på Andørja (Igeland)

- Kontainer: Dyrk i avgrenset bed eller potter for å hindre spredning.
- Vanning: Jevn fukt; mulch.
- Overvintring: Som regel problemfri; beskjær ned senhøst.

Sorter

- Peppermynte (*Mentha × piperita*)
- Grønnmynte (*Mentha spicata*)
- Appelmanmynte (*Mentha suaveolens*)

Skadedyr/sykdom

- Rust og meldugg ved fuktig, tett vekst: Tynn og sikr luft.

Høsting

- Klipp toppskudd; tørk i skygge for vinterete.

Sitronmelisse (*Melissa officinalis*) – urt

- Hardførhet: Marginal i H6–H7; dyrkes ofte som ettårig eller med sterk vinterbeskyttelse
- Vekstform: Flerårig urt; aromatisk sitronsmak
- Bruk: Te, dessert, krydder
- Plassering: Sol til halvskygge; lun plass; god drenering

Dyrking på Andørja (Igeland)

- Etablering: Plant i opphøyde, lune bed; gjerne potte som tas under tak om vinteren.
- Winter: Tykt dekke av løv/kvist; snødekket hjelper; risiko for utvintring.
- Vanning: Jevn fukt uten vannlogging.

Skadedyr/sykdom

- Få; overvåk for råte i våt vinterjord.

Høsting

- Klipp unge skudd; tørk forsiktig for te.

Karve (*Carum carvi*) – urt

- Hardførhet: Svært hardfør; toårig
- Vekstform: Rosett første år; blomster og frø andre år
- Bruk: Frø til bakst/ost; unge blad som grønnsak
- Plassering: Sol; veldrenert jord

Dyrking på Andørja (Igeland)

- Såing: Vår; tynnes lett.
- Vedlikehold: Lite krav; robust i vind.
- Høsting: Frø andre år; klipp og tørk skjermene; rens for frø.

Skadedyr/sykdom

- Få problemer; selvsåing kan forekomme – kontroller ved fjerning av frøstander.

Kvann

- S: vår
- H: blad/stilk etter behov

Rips (*Ribes rubrum*) – bærbusk

- Hardførhet: Svært hardfør; egnet for kystklima
- Vekstform: Flerårig busk
- Bruk: Saft, gelé, syltetøy
- Plassering: Sol til halvskygge; tåler vind

Dyrking på Andørja (Igeland)

- Jord: Moldrik, jevn fukt; pH 6–6,5.
- Planting: 1,5–2 m mellom busker; sett noe dypt.
- Beskjæring: Fjern eldste greiner (3–4 år) for å fornyge.

Sorter

- ‘Red Lake’: Jevn avling
- ‘Jonkheer van Tets’: Tidlig, god smak

Skadedyr/sykdom

- Meldugg: Velg robuste sorter; luftsirkulasjon.
- Fugler: Nett under modning.

Høsting og bruk

- Juli–aug; hele klaser. Safting/gelé er klassisk.

Tindved (*Hippophae rhamnoides*) – bær/skjerm

- Hardførhet: Svært hardfør; tåler vind og salt
- Vekstform: Busk (2–4 m), tornet; nitrogenfikserende
- Bruk: C-vitaminrike bær; saft, sirup; vind- og saltskjerm
- Plassering: Sol; sandig, veldrenert jord; tåler mager jord

Dyrking på Andørja (Igeland)

- Hann + hunn: Krever begge for bær; 1 hann for 4–6 hunnplanter.
- Avstand: 2–3 m; egnet i ytre sjikt av levegg nær sjø.
- Jord: Tåler salt og sand; unngå næringssmett – trives mager.

Skadedyr/sykdom

- Få; beskytt mot uønsket spredning med kontrollert beskjæring.

Høsting/bruk

- Sept–okt; bær er snerpende – bruk pressing; filtrer frø/skal.
- Naturhensyn: Unngå spredning utenfor hage; respekter lokale naturverdier.

Hageblåbær (*Vaccinium corymbosum*) – bær

- Hardførhet: God med riktig jord; velg hardføre sorter

- Vekstform: Busk (1–1,5 m)
- Bruk: Store bær; fersk, frysing, baking
- Plassering: Sol til halvskygge; sur jord (pH 4,5–5,5)

Dyrking på Andørja (Igeland)

- Jord: Sur og luftet; bland torv, bark, løvkompost; hevede surjordsbed.
- Fukt: Jevn fukt; unngå kalk og høyt pH.
- Planting: 1–1,2 m mellom; to ulike sorter gir bedre avling.

Sorter

- ‘Northblue’, ‘Northcountry’ (hardføre)
- ‘Patriot’ (stor bær, relativt hardfør)

Skadedyr/sykdom

- Fugl: Nett.
- Klorete bær ved tørke: Jevn vanning, mulch.

Høsting

- Juli–august; plukk flere ganger etter modning.

Tyttebær (*Vaccinium vitis-idaea*) – bær

- Hardførhet: Svært hardfør; egnet i H6–H7
- Vekstform: Lav, eviggrønn busk
- Bruk: Syltetøy, saft, tørking; lagringsdyktig
- Plassering: Sol til halvskygge; sur jord (pH 4,5–5,5)

Dyrking på Andørja (Igeland)

- Jord: Sur, lett og humusrik; bruk torv/skogbunnjord/kompostert furunålsstrø; unngå kalk.
- Fukt: Jevn fukt; god drenering.
- Planting: 30–40 cm mellom planter; danner etter hvert matter.
- Vind: Tåler vind; lav høyde gir naturlig le.

Sorter

- ‘Koralle’ (kultivert, jevn avling)
- ‘Red Pearl’ (store bær, god smak)

Skadedyr/sykdom

- Få problemer; fugl kan ta bær – bruk nett ved modning.

Høsting/bruk

- Sensommer/høst; plukk jevnlig.
- Bruk: Klassisk tyttebærsyltetøy; tørkede bær til turblanding.

Søtmispel/Amelanchier (*Amelanchier spp.*) – bær/hekk

- Hardførhet: Svært hardfør; tåler H6–H7
- Vekstform: Busk/lite tre; hvite vårblomster
- Bruk: Spiselige bær (juni/beg. juli), saft, tørking; flott hekk/vindbryter
- Plassering: Sol til halvskygge; drenert jord

Dyrking på Andørja (Igeland)

- Jord: Moldrik, veldrenert; tåler noe tørke/vind.
- Planting: 1,5–2,5 m avstand for hekk; beskjær lett for struktur.
- Mikroklima: God vindtoleranse; egnet som mellomsjikt i levegg.

Skadedyr/sykdom

- Få problemer; fugl tar bær – nett ved behov.

Høsting/bruk

- Tidlig sommer; bær med mild, sot smak.
- Bruk: Tørkede bær, syltetøy, blanding med aronia/solbær.

Einer (*Juniperus communis*) – krydder/nytte

- Hardførhet: Svært hardfør; tåler kystvind og noe salt
- Vekstform: Eviggrønn busk/tre
- Bruk: Einerbær som krydder; røking; te av nåler
- Plassering: Sol; godt drenert, gjerne sandig/grusblandet jord

Dyrking på Andørja (Igeland)

- Planting: Vår/høst; unngå vanngjettede jord.
- Vedlikehold: Minimal; formklipp ved behov.
- Naturhensyn: Dyrk kulturplanter i hage; ikke overhøst villbestand.

Bruk og forsiktighet

- Krydder: Knuste bær til vilt, fisk og sylting.
- Røking: Kvist/nåler gir aroma.
- Forsiktighet: Unngå overdrevent inntak ved graviditet eller nyreproblemer.

Høsting

- Sen høst; bare modne, blå bær (toårig modning).

Rogn (*Sorbus aucuparia*) – frukt til gelé/nytte

- Hardførhet: Svært hardfør; egnet som leplante og pryd/nytte
- Vekstform: Lite tre/busk
- Bruk: Bær til gelé/vin (etter frost); tidlig pollen for insekter
- Plassering: Sol til halvskygge; drenert jord

Dyrking på Andørja (Iceland)

- Planting: Vår/høst; brukes som leplante i kantsoner.
- Vedlikehold: Lett beskjæring; tåler vind.
- Sorter: Pryd-/spisevarianter med lavere bitterhet (sjekk norske planteskoler).

Høsting/bruk

- Etter første frost (reduserer bitterhet); bland med eple erstattes her med søtmispel/aronia til gelé.

Løpstikke/Lovage (*Levisticum officinale*) – urt

- Hardførhet: Svært hardfør staude
- Vekstform: Stor urt (1,5–2 m)
- Bruk: Kraftig smak til supper og gryter
- Plassering: Sol til halvskygge; vindstøtte

Dyrking på Andørja (Iceland)

- Jord: Moldrik og fuktig; dyp rot.
- Etablering: Plant vår; del rot hvert 3.–4. år for fornyelse.
- Vedlikehold: Klipp ned senhøst; mulch vinter.

Skadedyr/sykdom

- Få problemer; vindstøtte anbefales.

Høsting

- Blad og stilker fra vår til sen sommer; bruk sparsomt (sterk smak).

Blomsterkarse/Nasturtium (*Tropaeolum majus*)

– blomster/blad (ettårig)

- Hardførhet: Ettårig; trives i kjølige somre med le
- Vekstform: Krypende/klatrende; spiselige blomster og blad
- Bruk: Salater, pynt, lett pepperaktig smak; kapers-erstatning av frø
- Plassering: Sol; vindbeskyttelse; kasser/kanter

Dyrking på Andørja (Igeland)

- Såing: Mai inne; utplant i juni når frostfaren er over; eller direkte under duk.
- Jord: Moderat næring; for mye N gir mye blad og få blomster.
- Vind: Bruk le/duk for pene blomster og hel blad.

Skadedyr/sykdom

- Få; se etter snegler; hold gangveier tørre og ryddige.

Høsting/bruk

- Blomster og unge blad gjennom sommeren; frø kan syltes («kapers»).
- God pollinatorplante; egnet som kant og for biologisk mangfold.